

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

IDO DE HAAN

POLITIEK VAN DE STILTE
AANTEKENINGEN VOOR EEN ONGESCHREVEN BOEK

Krisis, 2013, Issue 2

www.krisis.eu

Er zijn verschillende manieren om filosofie te bedrijven, net zoals er verschillende vormen van politiek zijn. In de ordening van dergelijke vormen en manieren, krijgen die vormen van filosofie en politiek meestal de hoogste waardering, waarin de ruimte voor mondigheid en de vrije uitwisseling van gedachten in een open gesprek centraal staan. We beschouwen vormen van politiek waarin het spreken beperkt of onmogelijk is over het algemeen als slechte politiek. Een politiek bestel waarin sommige groepen of individuen monddood zijn gemaakt, is onrechtvaardig en dictatoriaal. Een samenleving waarin mensen zo hard getroffen zijn dat ze niet langer in staat zijn hun eigen leed onder de woorden te brengen – door een fysiek of psychisch trauma met stomheid geslagen zijn – wordt veelal als pathologisch beschouwd. Zwijgen in de politiek creëert ook een vicieuze cirkel: als ideeën bij voorbaat taboe zijn verklaard en er een *conspiracy of silence* ontstaat, wordt ook het thematiseren van die stilte al verdacht en kan gaandeweg het gehele publieke debat verstommen.

Daarentegen zien we spreken vaak als de hoogste vorm van politiek. De *zoön politikon* is een sprekende, delibererende mens. De beste politieke oplossingen ontstaan door een open gesprek, waarin alle alternatieven afgewogen kunnen worden, en waarin iedereen overtuigd kan worden door de kracht van het betere argument. En zelfs als we sceptisch staan tegenover de idealistische vooronderstelling van het idee van machtsvrije communicatie, dan nog wordt het uitspreken van spinsels en wrevels, hoe

irrationeel ook, gezien als een vorm van individuele bevrijding. Het verwerven van een eigen stem, net als het uitbrengen van een eigen stem, is bij uitstek een vorm van bevrijding. Spreken kan bovendien helend zijn: het onderbrengen van traumatische ervaringen die alle bekende en morele verwachtingspatronen doorbreken – van schandalen in de letterlijke zin van het woord – in een zinvol narratief, maakt die ervaringen beheersbaar en leefbaar. Politieke emancipatie is daarom ook verrijkend voor de samenleving als geheel: zij voegt iets toe aan de textuur van verhalen die de wereld samenbindt.

Er bestaat een gevaar een dergelijke discursieve vorm van politiek gelijk te stellen aan de filosofie, of anders gezegd de politiek te filosofisch op te vatten, als een rationeel discours. Daarbij wordt dan niet alleen al te zeer geabstraheerd van verschillen in economisch, sociaal of cultureel kapitaal, maar ook in te abstracte termen – van rechtvaardigheid, verdienste, deugd et cetera – gesproken over zaken die met het aanroepen van een principe of eigenschap nog niet zijn opgelost. Zij vergen praktische handelingen – met behulp van formulieren, bezoektijden, moeren en satellieten – om gerealiseerd te kunnen worden. Maar je kan die relatie tussen filosofie en politiek ook in omgekeerde zin begrijpen: bepaalde vormen van filosofie bestaan bij de gratie van het gesprek, waarin juist niet van die praktische context geabstraheerd wordt. Een dergelijke vorm van filosofie verzet zich tegen de neiging om filosofie gelijk te stellen aan theorie, contemplatie of analyse. In plaats daarvan gaat het om taalhandelingen, praktische wijsheid en geïnvolveerdheid. Een dergelijke filosofie laat zich niet vastleggen in boeken, maar is een vorm van hardop denken.

In *Exit, voice and loyalty*, een van de meest invloedrijke opstellen van de laatste eeuw, doet de Amerikaanse sociaal-filosoof Albert O. Hirschman het voorstel de relatie tussen politiek, zwijgen en spreken te systematiseren. In situaties waarin winst en verlies van doorslaggevend belang zijn voor de manier waarop mensen hun leven leiden, onderscheidt Hirschman twee handelingsmodi: spreken of stemmen met je voeten. De eerste vorm is eigen aan de politiek, de tweede eerder aan de markt. Maar ook in politieke zin kan je je als consument gedragen: als de club of partij je niet bevalt, stap je over naar een ander gezelschap. Hirschman presenteert zijn model als een triade: de keuze tussen *exit* en *voice* wordt bemiddeld door

de mate van loyaliteit die je voelt ten opzichte een club, gezelschap of partij. Maar hij laat tegelijk ruimte voor *voice from within* – als solidaire criticus – en *voice from without* – als kritische buitenstaander. Waar hij ogenschijnlijk geen rekening mee houdt, is de positie van de zwijgende meerderheid: geen *voice*, geen *exit*, maar stilzwijgen, klaarblijkelijk instemmend, maar misschien wel kritisch. Ogenschijnlijk, want achter Hirschmans triade gaat wellicht een klassiek-sociologisch twee-bij-twee-schema schuil: ‘binnen’ of ‘buiten’ op de x-as, ‘spreken’ of ‘zwijgen’ op de y-as. De ongenoemde positie is dan die van degene die lid blijft, maar stil is.

Is dat een legitieme positie? Kunnen we ons een vorm van politiek voorstellen waarin mensen deel uitmaken van de politieke gemeenschap, maar hun stem niet verheffen? Is er zoiets als een politiek van de stilte? Ik denk van wel. Er zijn tal van voorbeelden waarin stilte een constructieve en waardevolle politieke rol speelt. Ik noem er drie, maar er zijn er vast meer.

De eerste is die van de opgelegde vergetelheid. In opeenvolgende episoden van politieke reconstructie na grootschalig geweld zijn er constitutionele beperkingen opgelegd aan de bespreking van de zaken die in de voorgaande perioden de gemoederen ernstig hadden verhit. Door vast te stellen dat over bepaalde zaken niet langer gesproken mocht worden, kwamen de gemoederen tot rust en ontstond er ruimte voor een vreedzame vorm van samenleven. Of zoals de historicus Ernest Renan ooit zei: de Fransen konden alleen een natie vormen door te vergeten dat ze de Bartholomeusnacht hadden gehad, de nacht in augustus 1572 toen een groot deel van de protestantse adel werd vermoord.

Een dergelijke bepaling is wellicht een voorbeeld van een ruimere categorie van constitutionele beperkingen aan politieke thema's. Sommige zaken willen we geen onderwerp maken van democratisch debat: mensenrechten en politieke vrijheden moeten buiten het debat gehouden worden, juist omdat ze voorwaarden voor dat debat zijn. Waarschijnlijk is de inhoud van constitutionele voorwaarden historisch en cultureel variabel, maar dat doet niet af aan het beginsel dat sommige zaken onbesproken moeten blijven om het over de rest te kunnen hebben.

Een derde vorm van productief zwijgen heeft te maken met leiderschap. Veel grote politieke leiders hebben de reputatie van een sfinx gehad: Willem de Zwijger, Napoleon en De Gaulle wisten goed te zwijgen en daardoor des te effectiever macht uit te oefenen. Dat kan uiterst negatief uitpakken: Hitler regeerde voor een deel door te zwijgen, en stimuleerde zijn ondergeschikten te speculeren op zijn instemming door steeds radicalere en moordzuchtiger plannen voor te stellen. Maar ook dit kan positiever geduid worden: effectief leiderschap ontstaat door ruimte te laten voor initiatief van onderop, en is lang niet altijd afhankelijk van expliciete aanwijzingen van bovenaf.

Ten slotte zou een verkenning van de politiek van de stilte ook een zegen kunnen zijn in het huidige tijdsgewricht, waarin veel gepraat, maar weinig gezegd wordt. In het onophoudelijk getwitter, gekwetter en gekakel is een politiek van de stilte wellicht een zinvol alternatief, waarmee ruimte wordt geschapen voor een wat minder kortademig politiek debat.

Levert dit behalve een interessante beschouwing over politiek ook een nieuw model voor een filosofie van de politiek op? Dit is een ingewikkelde vraag. Hoe te schrijven over iets dat beter on gezegd kan blijven? Het is als met vriendschap: die kan alleen bestaan bij de gratie van een voortgaand gesprek, maar op de lange termijn is die er, ook al heb je het er niet meer over. Als dit boek geschreven zou zijn, had het opgedragen kunnen worden aan Pieter Pekelharing. Meer valt er niet te zeggen.

Ido de Haan studeerde politicologie en filosofie aan de Universiteit van Amsterdam en is sinds 2003 hoogleraar Politieke Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Hij schrijft over de geschiedenis van burgerschap, staat en democratie in Europa, en over de gevolgen van grootschalig geweld. Zijn filosofische opvoeding kreeg hij als lid van de redactie van *Krisis*, de Keplerkreis en de Hedonauten.

© De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.